

İlyəti bir uruq kimi tanınırdır.

Hələ XIX əsrdə Azərbaycanın topoqraf alimi İbrahim ağa Vəkilov Azərbaycanda "Bayat" adlı 5 kənd görür. Onlardan biri Şuşa, o biri Göyçay, biri Salyan, biri Quba, o biri isə Şamaxı qəzasındadır. Belə deyək, bu kəndlər eyni kökən, eyni ulusun coğrafi səpələnmə faktlarıdır.

Əgər eramızın III əsridə Bayatın Şamaxı qəzasında adı və yeri barədə müfəssəl fikirlər varsa, eger "Kitabi-Dədə Qor-

qerçək monarlar aşkarlayır, sadəcə, Şirvan-Şamaxı hərisləri öz xeyanətkar yaşayışları ilə bir sıra faktları alt-üst edib, heçqəlləri görünməzliklə gizlədiblər. Fəqət, dediyimiz kimi, qaynamanın üstün torpaqlaqla deyil...

Maraqlıdır ki, Şamaxıdan getmiş dahi şairlər - Xaqani, Nəsimi, Füzuli... Bağdad, İraq, Suriya, Hələb həndəvərində bina edib, yaradıcılıqlarını inkişaf etdiriblər. Bu, həm də o deməkdir ki, bu görkəmli şəx-

Şamaxı - Ərəş gerçəkləri

Tarixi mənbələr ərz edir ki, Məhəmməd Füzulinin atası Bağdad Ərəş mahalından (sultanlığından) gəlmişdir. Ərəş mahalı (sultanlığı) şəksiz-şübhəsiz, Şirvanın ərazisidir, Şirvan bəylərbəyliyi tabeliyində olub, Şamaxının bir qismini və Şamaxıya çox yaxın bir sıra əraziləri əhatə edib. (Sonralar bəzi ərazilərə də Ərəş deyilməsi (Ərəş adı verilməsi) sadəcə, Şamaxı - Ərəş tarixinin izlərini itirmək məqsədi daşıyıb. Lakin unudulub ki, tarixə toxunmaq Allaha toxunmaq deməkdir. "Sultan" titulu daşınan feodal hakimlərinin idarə etdikləri bu mahlada (Ərəşdə) ticarət əlaqələri geniş inkişaf edib. Bu sultanlığın Səfəvilər dövründə təşkil edildiyi də deyilir və tarixi faktlar sübut edir ki, sonralar Səfəvi-Osmanlı müharibələrində tənzimlənməyə səbəb olan Ərəş sultanlığı əldən-ələ keçib, xeyli zəifləyib.

Tarixidə belə bir fikrə də rast gəlirik ki, guya Ərəşin adına XV əsrə qədərki mənbələrdə təsadüf olunmayıb, ehtimal etmək olar ki, Ərəş şəhər kimi məhz bu zamanda mövcuddur. Tarixçi Əmin Əhməd Razinin fikrinə görə, Ərəşin əsası Ənuşirəvan (Sasani hökmdarı I Xosrov) tərəfindən qoyulmuşdur. Nəhayət, Cəffri Dəkətin yazdığına görə, Ərəş Şamaxıya çox yaxın məsafədə yerləşir... Hənsi ki, yunan tarixi mənbələrində XI əsrdə Şamaxının Ərəş mahalında ticarət mənzilinin qarşılıqlı münasibətlərə geniş meydan verməsi barədə ehtimallar var və s. Bütün bunlar da Füzulinin atasının Şamaxıdan, Ərəşin isə Şamaxı daxilində mövcud olmasını sübuta yetirir.

Qeyd: Olmaz rühli I Xosrov Ənuşirəvan 531-579-cu illərdə İranda hökmranlıq etmiş böyük Sasani padşahıdır. Tarixdə Nəruşəvan Adil kimi tanınan bu qüdrətli şahın hakimiyyət dövrü Sasani dövlətinin ən qüdrətli dövrü olub. Ərəb müəlliflərindən Əhməd ibn Vəhid əl-Yəqubi (IX əsr sonu), İbn əl-Fəkih əl-Həmədani (X əsr), Yəqut əl-Rumi əl-Həməvi (XIII əsr) yazırlar ki, Naxçıvan şəhəri də Ərəş kimi Sasani hökmdarlarından I Xosrov Ənuşirəvan tərəfindən eramızın VI əsridə inşa edilmişdir. Hətta Yəqut əl-Həməvi "Mucəm əl-Buldən" əsərində göstərir ki, Bəsuracan dairəsinin baş şəhəri olan Nəşəva - yeni Naxçıvan həmin şəhərdir ki, Ənuşirəvan bu şəhəri Bab əl-Əvvabla (Dərbənd şəhəri ilə) eyni vaxtda inşa etdirmişdir. Diqqət yetirək,

eger Ərəş mahalını da I Xosrov Ənuşirəvan (VI-VII əsrlər) inşa etdiribse, o zaman necə olur ki, tarixçilər Ərəşin adına XV əsrə qədərki mənbələrdə təsadüf olunmadığını yazırlar? Bu, hansı hissi-zəmindir: qısqıncılıq, xeyanət, yoxsa?

Görkəmli yazıçı Əzizə Cəfərzadənin "Eşq sultanı" romanında (ümumiyyətlə, Əzizə Cəfərzadə fəhmində Şamaxı və Ərəş kodeksləri çox açıq şəkildə ehtiva edir) Füzuli dərki, onun Şamaxı-Bayata bağlılığı, dahi şairin Şamaxının Bayat kəndində doğulması, Şamaxıda təhsil alması barədə tutarlı faktlar var.

Füzulinin doğulduğu Bayat (Şamaxı) kəndinin adı, kökü və mənası haqqında tarixdə bir sıra fikirlər yer alır. Məsələn, Mahmud Kaşğarlı bu sözün arğu dilində "ulu Tanrı" mənasını verdiyini və oğuz qəbilələrindən birinin adı olduğunu qeyd edir. Yusif Xas Hacib Balasagun özünün məşhur "Kutadğubilik" əsərində "Bayat tanrının adını çəkir və "Bayat adı birlə sözümlə başladım" - deyir onu yad edir. Bəzi tədqiqatçılar Bayatın su ilə bağlı əran-tarifi olduğunu göstərmişdirlər. L.N.Qumilyov da "Qədim türklər" adı əsərində yazır ki, qədim türklər (azərbaycanlılar da) təbiiət sahibləri sayılan və Yer-Su adlandırılan əran-tarırları inam bəsləmişlər. Əbülqazi xan Xivəli isə yazır: "Bayat"ın mənası "dövletli" deməkdir. Həmçinin, Bayat "zəngin" və "nemətli məkan" olan, "düşməne qarşı böcə axınları yağacaq" deməkdir. Bayatın bir yuğam adı olduğunu da bilirik. Bayat "köhnə, təzə olmayan, zamanı keçmiş" anlamındadır. A.N.Samoyloviç belə hesab edir ki, "Bayat" sözü "dövletli" mənası verən "bayat"dan eməle gəlmişdir və onun sonundakı "i" qədim türk dilində cəm şəkilisidir.

Salmın Müməttazın bayat boyunun Azərbaycan ədəbiyyatında mühüm rolu haqqında qeydləri də maraqlıdır. O, yazır: "Divani-lügət il-türk", "Dədə Qorqud", "Oğuzname", "Şəcarəyi-türk" və başqa bəzi ərəbi, farsı, türk mənbə və məxəzər Bayat boyunun, Bayat elinin mövhum olmayaraq gerçək və heqiqət olduğunu isbat etməkdədir. Bu ad haqqında bu günə kimi heç bir ixtilaf tərmənməmişdir". Bəzi müəlliflərə görə, Bayat Oğuz xanın oğlu Gün xanın ikinci oğludur. Ağılı, fərasətli, at - ad, isim, nam. "Bayata nisbət olan ulusa, ele, xalqa bayat və bayat deyirlər. Bayatlar Azərbaycanda əsaslı kök salmış və olduca qabi-

qud"da Bayatın qədim toponimlik xüsusiyyətləri barədə dərin-inandıcı dəlillər böyük mənə kəsb edirsə və bu ərazi sırf Şamaxı məkanında göstərilirsə, eger dədələr dedisi Dədə Qorqudun V-VI əsrdə (Məhəmməd peyğəmbərdən on illər qabaq) Bayatda (Şamaxı) doğulmuş gerçəkdirsə və s. deməli, Bayat bərbəşə Şamaxının (gerçək) ərazisi, Məhəmməd Füzulinin də Şamaxının (gerçək) övladı olması özünü (təməndə) təsdiqləyir.

Başarın Dədə-Ozan dediyi Dədə Qorqud ruhunun doğduğu Bayat Füzuli şərhində də eyni ünvan tapır.

"Kitabi-Dədə Qorqud"un iki əlyazmasından olduğunu bilirik. Bunlardan biri - alman şərqşünası F. fon Dits tərəfindən İstanbuldan Almaniya aparılmış və Drezden şəhərinin kitabxanasına bağışlanmış bir nüsxədə və on iki boydan ibarət olan Drezden nüsxəsi, o biri isə XX əsrin 50-ci illərində Vatikanca tapılmış bir nüsxədə və altı boydan ibarət nüsxədədir. Bunu demək məqsədləmiş məlum gerçəkləri təkrarlamaq deyil, eşi heqiqətlərin alt-üst edildiyini xüsusi eymhəmlə yaddaşlara perçimləməkdir...

Sual olunur: "Kitabi-Dədə Qorqud"un əlyazmalarının İstanbulda və Vatikanca nə işi vardı? O əlyazmalar hansı səbəblə Almaniya aparıldı? Böyük Şirvan öz "Kitabi-Dədə Qorqud"una sahib çıxmada bu qədar aciz idi?

Tarixə istinad: "Dədə Qorqud ozanlarının atası sayılır. Qeyri-adi özəlçilikli olub. O, qopuz çalar, əhvalatlar söyləmiş. Çox uzun illər yaşamışdır. Qopuzun bulucusu da odur. İslamiyyətlə birlikdə bir övluya olaraq qəbul edilmişdir. Tannının izni ilə gələcəkdən xəbər verir, qışların dilini bilirmiş. Onun şamanlığı, şeyxliyi, ozanlığı, baxşılığı, övlialığı (cəm halda) bir-birinə bağlıdır. Özündən bəhs edərkən "Ölü desəm ölü deyil, diri desəm diri deyil" sözləri səslənir (açığı, bu ifadə düşündürücü mənə kəsb edir, ayrıca təhlil istəyir). Müdrikdir və hikmət sahibdir. Öz ölümünü yuxuda xəbər almışdır. Universal nizamın başlayıb bitdiyini yer olan dünyanın mərkəzində suların üzərində dinclik tapar. Ölümündən qəçaraq dünyanın dörd bir tərəfini gəzir, ancaq yene də ən sonunda bunun mümkün olmadığını anlar. Bir mənada bu səfərlər (dünyanı dolamaq) Şumerlərdən bəri var olan Gilgəmeşin (Bilqəm) ölməzlük axtarışının bir davamıdır. Bütün heyvanların və xüsusilə də quşların dilini bilirmiş. Bundan başqa özünün "Tuman" adını verdiyi bir igid də bütün quşların dilini bilirmiş...

Əslində, Dədə Qorqud heqiqətləri tarix müstəvisində

siyətlər Şirvanın (Şamaxının) bu başından o biri başına hicrət ediblər. O mənada ki, bu torpaqların da bir vaxtlar Azərbaycan (Şirvan) torpaqları olduğu barədə gizli faktlar var (sadəcə, o faktlar mənbələrdən silinib, aşkar dekililər görünməzliklərə qarışdırılıb...). Əbəs yerə deyil ki, Teymurləng də: - E! eldən aralı qala bilmez, - deyib və İraqı Azərbaycana (Şirvana) birləşdirib. Şirvan, Şamaxı, bütövlükdə Azərbaycan şairlərinin özlegəldirmək marağı çirkin xislətli zümrələrindən həm də ağı içləmək siyasetlərini. Fəqət, İsl, cəvahir, dağ-qaşı torpaq altında gizlənmək mümkün-süzdür, nə vaxtsa "mıras kimi ələ keçir. Bu mənada, Xaqani, Nəsimini, Füzulinin... daha nəpə-nəpə söz fədalətini yetiştirən Şamaxı gerçəklerini qapalı tərzlər atmosferinə atmaq ikradından geri qalmaq, xeyanətdə aludəci olmaq anlamına gəlir.

Xaqanının, Nəsiminin, Füzulinin... və nəçələrinin sine-sinə ürək yerinə Şamaxı sevgisi çirpib. Bu sevgini Şamaxıdan almağazıq edən Allahın qəzəbinə, tuş gələr...

Şamaxı (Şirvan) yeganə məmlektədir ki, üzərində Allahın lütfü var...

Biz yuxarıda eymam vurduq: ...Yaşı 200-ü keçmiş yaşlı əbəli kişi Süleymana (Salmana) ded ki, Şamaxının sağ qucağından longer vuran Bayatda Füzuli kimi bir Güneş doğacaq, səfərlərindən isə bütün dünyada dəcə. Bu 200 yaşlı, yaşlı əbəli kişi kim idi? Nənem demirdi ki, Füzulinin doğulma xəberini atasına çatdıran yaşlı kişi İlyas peyğəmbərin eshablərindən olub, (Dədə Qorqud kimi) qeyb ələmlərindən bilgilər alıb, çox vaxt onu mələk sıfətində görürüb. Yaşadığı tarix 1397-1709 kimi göstərilir. Yəni 312 il ömür sürüb.

Həmin yaşlı kişi Bayatın əsrlər sonra xarəba qalacağı, Şamaxıda dəfələrlə böyük müsibət və inkişaf olacağı, Şirvan adının (müvəqqəti də olsa) tarixdən silinəcəyi, hətta 910 il sonra Şamaxıda Xaqani, Nəsimi, Füzuli fitrətində daha üç böyük şairin (bütün dünyaya) Güneş kimi saçacağı barədə də müfəssəl bilgilər verib.

Nənem hesabdan yaxşı idi; demirdi ki, eger o yaşlı kişi bu fikri təxminən 30 yaşında deyibse, 910 il sonrakı tarix 2340-cı ilə təsadüf edirdi.

Açıq, o yaşlı kişinin dediklərinin həmsi baş verdi. Son olaraq, (nəhayətdə) Şirvan adı tarixdən silindi.

Birca qalıb 2340-cü il qədar parlayacaq o şairlər. İnşallah, təxminən 300-350 il sonra dünya bu gerçəyə şahidlik edəcektə! Buna təm əminlik Cüməki Şamaxı əsi söz bulduğudur...